
Zbornik za umetnostno zgodovino

Archives d'histoire de l'art

Art History Journal

Izhaja od / Publié depuis / Published Since 1921

Nova vrsta / Nouvelle serie / New Series L

Ljubljana 2014

ZBORNIK ZA UMETNOSTNO ZGODOVINO N.S. L/2014

Izdalo in založilo / Published by

**SLOVENSKO UMETNOSTNOZGODOVINSKO DRUŠTVO, LJUBLJANA
C/O FILOZOFSKA FAKULTETA UNIVERZE V LJUBLJANI
ODDELEK ZA UMETNOSTNO ZGODOVINO, AŠKERČEVA 2
SI – 1101 LJUBLJANA, SLOVENIJA**

Uredniški odbor / Editorial Board

MATEJ KLEMENČIČ, glavni in odgovorni urednik / Editor
**JANEZ BALAŽIČ, MARJETA CIGLENEČKI, STANKO KOKOLE, MATEJA KOS,
ANDREJ SMREKAR, SAMO ŠTEFANAC, ALENKA VODNIK**

Mednarodni svetovalni odbor / International Advisory Board

**LINDA BOREAN, FRANCESCO CAGLIOTI, NINA KUDIŠ, VLADIMIR MARKOVIČ,
INGEBORG SCHEMPER SPARHOLZ, CARL BRANDON STREHLKE**

Lektoriranje / Language Editing

JELKA JAMNIK, PHILIP BURT

Prevajalci povzetkov in sinopsisov / Translators for Summaries and Abstracts

MAJA LOVRENOV, MARIE-CLAUDE OBERTI ŽUPANČIČ

Oblikovanje in postavitev / Design and Typesetting

STUDIOBOTAS

Tisk / Printing

GORENJSKI TISK STORITVE, D.O.O., KRANJ

Naklada / Number of Copies Printed

400 IZVODOV

Indeksirano v / Indexed by

BHA, FRANCIS, SCOPUS

© SLOVENSKO UMETNOSTNOZGODOVINSKO DRUŠTVO, 2015

ISSN 0351-224X

**ZBORNIK ZA UMETNOSTNO ZGODOVINO IZHAJA OB FINANČNI PODPORI
JAVNE AGENCIJE ZA RAZISKOVALNO DEJAVNOST REPUBLIKE SLOVENIJE**

Kazalo / Contents

BRANKO VNUK

Ob devetdesetletnici Jožeta Curka 9

RAZPRAVE IN ČLANKI / ESSAYS AND ARTICLES

MONIKA OSVALD

Poznoantična moška portretna glava iz Emone – 15
Konstancij Klor ali Licinij?

*A Late Antique Male Portrait Head from Emona –
Constantius Chlorus or Licinius?*

ANA JENKO

Opombe k srednjeveški arhitekturi beraških redov v Kopru 47

*Notes on the Medieval Architecture of the Mendicant
Orders in Koper*

FABIEN BENUZZI

Una segnalazione per Angelo De Putti 67

Prispevek k opusu Angela De Puttija

KATRA MEKE

Slikarska zbirka Ignaca Marije grofa Attemsa 81

Ignaz Maria Count of Attems's Collection of Paintings

ENRICO LUCCHESI

Precisazioni per Nicola Grassi e Giovanni Visentin, 129
allievi di Nicolò Cassana

*Nekaj pojasnil o Nicolu Grassiju in Giovanniju Visentinu,
učencih Nicola Cassane*

IVA PASINI TRŽEC	
Zwei Gemälde aus der Sammlung Klarwill in der Strossmayer Galerie in Zagreb	147
<i>Dve slike iz Klarwilllove zbirke v Strossmayerjevi galeriji v Zagrebu</i>	
MATEJA KOS	
Raziskave zbirke slik Deželnega muzeja za Kranjsko pred prvo svetovno vojno in Amalija Hermann pl. Hermannsthal	169
<i>Research of the Painting Collection of the Provincial Museum of Carniola before WWI and Amalija Hermann von Hermannsthal</i>	
BOGO ŽUPANČIČ	
Opus arhitekta Eda Mihevca pred drugo svetovno vojno	189
<i>The Oeuvre of Architect Edo Mihevc before World War II</i>	
MATEJ ŽUPANČIČ, ALENKA ŽUPANČIČ	
Edo Mihevc in Oton Župančič: nastanek in usoda pesmi	221
Domovina je ena	
<i>Edo Mihevc et Oton Župančič: naissance et destin du poème Unique est la Patrie</i>	
GÖTZ POCHAT	
Angst in der bildenden Kunst – ein phänomenologischer Versuch	233
<i>Strah v likovni umetnosti – fenomenološki poskus</i>	

OCENE IN POROČILA / BOOK REVIEWS AND REPORTS

MONIKA OSVALD

Apoteosi. Da uomini a dei, razstava od 21. decembra 2013 do 27. aprila 2014, Hadrijanov mavzolej v Rimu 261

MOJCA JENKO

Tomislav Vignjević: Mrtvaški ples v Istri : Beram in Hrastovlje 265

ALENKA DI BATTISTA

Bogo Zupančič, Ljubljanska inženirska zbornica 1919–44 271

IN MEMORIAM

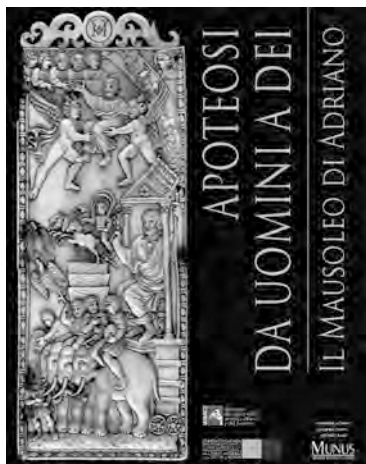
Špelca Čopič (1922–2014): in memoriam 279

JELISAVA - ŠPELCA ČOPIČ

Povojno desetletje 281

Apoteosi. Da uomini a dei

Apoteosi. Da uomini a dei (katalog razstave, Rim, Hadrijanov mavzolej, 21. 12. 2013–27. 4. 2014, edd. Letizia Abbondanza – Filippo Coarelli – Eugenio Lo Sardo), Roma: Palombi, 2014, 368 pp.

Aprila lani so v Rimu zaprli razstavo, ki je kot prva monografsko izpostavila koncept in institucijo divinizacije rimskega cesarja. Ker so muzeji polni likov rimskih cesarjev in njihovih bližnjih sorodnikov v podobi različnih bogov, so se snovalci postavitve odločili za nabor likovnih pričevanj, ki ilustrirajo druge vidike apoteoze. Prvi in najpomembnejši spomenik je bil seveda razstavni prostor sam, Hadrijanov mavzolej, v katerem so bili hranjeni posmrtni ostanki omenjenega cesarja in njegovih naslednikov do Karakale.

Razstava je želela osvetliti zlasti grško-rimske izvore cesarske apoteoze in vladarjeve poti v nebes. Razdeljena je bila v osem razdelkov: Nebeško popotovanje, Heroizacija in apoteoza, Grčija: divinizacija vladarjev, Aleksander Veliki, Republiškanski Rim: državni pogreb, Cesarski Rim: apoteoza cesarjev, Avgustov mavzolej in Hadrijanov mavzolej. Med številnimi pomembnimi pričevanji velja izpostaviti naslednja: relief iz Amiterna s prizorom pokopa, kameja iz Nancyja s Karakalovo apoteozo, Simahov diptih z apoteozo Julijana Apostate, globus z Vatikanskega obeliska, ki naj bi po legendi nekdanj hranil posmrtno ostanke Julija Cezarja, in kapitel s posestva Antonina Pija v kraju *Lorium* z dopasnima portretoma cesarja in njegove žene Favstine na orlu in pavu.

V Grčiji je bil prvi po božje čaščen Heraklej. Herojski status so sicer pridobili številni izjemni posamezniki, toda junaki so bili polbogovi, čaščeni so bili okoli groba (*heroon*) in so zato pripadali podzemnemu, ne nebesnemu svetu. Heraklej se je hudo opečen po nesrečnem dogodku z ženo povzpел na gorovje Eta in si dal postaviti nagrobno *pyro*. Ko se je dvignil na gorečo grmado, ga je zadela strela in Zevs ga je odnesel v nebo na kvadrigi, na nebu pa ga je Atena predstavila dvanajstim bogovom.

Božansko čaščenje vladarjev se je prvič pojavilo na grškem obrobju, o čemer priča monumentalni Mavzolej v Halikarnasu, nad katerim sta se dvigovala portreta Mavzola in njegove žene Artemizije v podobi Herakleja in Demetre. Vse elemente je kmalu prevzel in natančno razvil Aleksander Veliki, ki je najprej zahteval božanske časti za svojega pokojnega prijatelja Hefajstiona, potem pa je – ob pomoči umetnikov Lizipa in Apela – razvil ikonografijo vladarske inspirirane (v nebo uprte oči ilustrirajo neposreden stik z božanstvom) in transfigurirane podobe (z atributi izbranega božanstva).

V rimski tradiciji sta kot prva dosegla božanski status Enej in Romul. Enej, sin Anhiza in Venere, je po pobegu iz Troje pristal na obali Lacija in ustanovil prvo mesto Latinov z imenom Lavinij. V bližini mesta naj bi padel v reko Numik in se spremenil v rečno božanstvo. Romul, ustanovitelj Rima, sicer sin vestalke Reje Silvije in Marsa, je umrl na zelo skrivnosten način med nevihto in takoj so ga v nebo ponesli Marsovi konji. Kasneje naj bi se prikazal rimskemu aristokratu Juliju Proklu in mu obljubil, da bo postal zaščitnik rimskega naroda; od takrat dalje je bil čaščen po božje pod imenom Kvirin.

Cicero je v *Scipionovih sanjah* (18) zapisal, da je pot v nebes odprta za izjemne posameznike, ki so za časa življenja dosegli posebne zasluge za državo. Državni pogrebi (*funus publicum*) teh izjemnih posameznikov v času zadnje republike s pokopom znotraj mestnega obzidja so bili neposredni predhodniki institucije cesarskega pogreba (*funus imperatorum*). Natančno določen ceremonial s konsekracijo je bil zastavljen s pogrebom Julija Cezarja in je dobil ustaljeno podobo z Avgustovim pokopom v mavzoleju. Božansko čaščenje cesarja po smrti in v posameznih primerih tudi za časa življenja (tudi v samem mestu Rimu, kajti na vzhodu je bilo ustaljena praksa od samega začetka) je bilo ena osnovnih premis, na katerih je temeljila cesarska oblast, ki se je tudi v času krščanstva le počasi preoblikovala. Konstantinov pogreb in Simahov diptih z apoteozo Julijana Apostate sta le najzgovornejša primera vztrajnega obstoja.

Kot razberemo iz pričevanj Kasija Diona (*Rimska zgodovina* 56.42 in 75.4.3), so med cesarskim pogrebom iz goreče grmade izpustili orla, ki naj bi ponesel cesar-

1. *Neronova apoteoza*,
bronasta falera, Zasebna zbirka.

jevo dušo v nebo. Čeprav najdemo na rimskih spomenikih tudi druge psihopompe (zlasti četverovprego ali personifikacijo),¹ je bil najverjetneje prav orel najbolj priljubljen in pogost v rimskem imaginariju. To lahko razberemo iz Artemidorja, ki v 2. stoletju po Kr. razlaga, da pomenijo sanje, v katerih oseba sedi na orlu, »smrt kraljev, bogatašev ali plemičev. Kajti starodavna navada je, da so ti posamezniki po smrti postavljeni na poslikavah in kipih na orle in tako počaščeni s temi umetniškimi deli.« (*Razlaga sanj* 2.20) Artemidor govori o ustaljeni praksi, toda v rimski umetnosti se je po nam znanih podatkih ohranilo le malo umetnin s tem motivom.

Prav tako je nejasna sama geneza motiva *ascensio* na orlu. Franz Cumont je postavil tezo o vzhodnem izvoru s posredovanjem Sirije, Anna Roes je nasprotno zagovarjala grško-rimske temelje. Motiv se je v rimskem okolju vsekakor pojavil pozno in ni bil omejen le na cesarje, o čemer priča tako imenovana Homerjeva apoteoza na srebrnem kozarcu iz Herkulaneja, ki je datiran na začetek 1. stoletja po Kr. Na uradnem cesarskem spomeniku se motiv pojavi le enkrat, in sicer kot Titova apoteoza na istoimenskem slavlolu (v kamnu ga najdemo še na oltarju z Avgustovo apoteozo in kapitelu iz posesti Antonina Pija v kraju *Lorium*, vendar sta ta dva spomenika iz zasebnega okolja). Motiv je razširjen skoraj izključno na

¹ Monika OSVALD, Ikonografija rimskega kulta vladarja in cesarske apoteoze, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. XXXVI, 2000, pp. 96–147.

novčnih izdajah in kamejah, na katerih so bili cesarji različno identificirani, zato omenimo le najbolj uveljavljena imena: Germanik (Pariz, Bibliothèque Nationale, Cabinet des Médailles), Karakala (Nancy, Bibliothèque Municipale) in Julijan Apostata (dve kameji: Bukarešta, Cabinetului Numismatic al Bibliotecii Academiei Române; Berlin, Staatliche Museen).

Tem spomenikom, ki so sorazmerno dobro poznani, bi na tem mestu dodali spomenik iz vojaškega okolja, ki je bil le malokrat objavljen in zato navadno spregledan (manjkal je tudi na letošnji razstavi). Gre za bronasto falero (sl. 1) z motivom *ascensio* na orlu, in sicer v shemi, ki je podobna pariški kameji z Germanikovo apoteozo. Orel z razprtimi krili v letu, ki zaseda sredino kroga, ima kljun obrnjen v levo (razlika v primerjavi s kamejo) in v krempljih drži lovorjev venec. Na hrbet je poseden cesar v herojski goloti, ki gleda v desno (obratno kot Germanik). Z levico se naslanja na okrogel ščit, v njej stiska šop strel in njegova glava je okronana z žarki. Hans Jucker je v portretu prepoznal poteze (nekoliko zaobljena glava, kodri las na čelu in poglobljena očesna partija), ki spominjajo na pozne Neronove portrete.² Avtor je upodobitev navezal tudi na Veliko kamejo iz Nancyja, toda v novejši literaturi cesar iz Nancyja ni več poistoveten z Neronom, ampak s Karakalo. Faleri se je doslej posvetil le omenjeni Jucker, vendar si ta kos vojaške opreme zasluži več pozornosti, saj pomeni zanimivo varianto v smislu spajanja motiva *ascensio* in transfigurirane podobe cesarja, kar je edinstveno v obravnavani ikonografiji. Žal je bila falera širši publiki na ogled le med umetnostnim sejmom Tefaf v Maastrichtu pred dvema letoma, sedaj pa je najverjetneje skrbno hranjena v novi zasebni zbirki.

MONIKA OSVALD

² Hans JUCKER, Phalera aus Bronze, *Gesichter. Griechische und römische Bildnisse aus Schweizer Besitz* (edd. Hans Jucker – Dietrich Willers), Bern 1982, cat. 173, p. 297.